

ՆԱՏՈՒՐԱԼԻՍՄԸ ԵՒ ԶՈՒԱՆ

ԷԴՄՈՆ ԵՒ ԺԻՒԼ ԴԵ ԳՈՆԿՈՒՐՆԵՐ

(Edmond et Jules de Goncourt)

ՖԵԼԻՔՍԻ

(Շարունակութիւն ¹)

Un ramancier n'est au fond qu'un historien des gens qui n'ont pas d'histoire.

Մեր ամբողջ գործը հիմնած է ննարդային
հիւանդութեան վրա:

E. de Goncourt.

Էդմոն ու Ժիւլ դը Գոնկուրները գործը:—Միջավայրի նշանակութիւնը
Բալզակի ու Ֆլորբերի բռնաներում:—Դը Գոնկուրների հալեացքը ազգ
մասին:—Նրանք նկարիչներ ու կուլեկցիոնիստներ են:—Նրանց դիւրա-
զգացութիւնը:—Նրանց համաշխատութիւնը:—«Ցամզաննօ եղբայրներ» բո-
մանը:—Միջավայր և մարդ Գոնկուրների հասկացողութիւնով:—Նախ քո-
ղարկումն:—Տիկին Ժիրովէզէն իբրեւ օրինակ միջավայրի ազդեցութեան
մարդու վրա:—Նրանց նկարչական հանճարը (երկու օրինակներ):—Գոն-
կուրների նկարագրած զասակարգերը:—Գոլը Ֆելումինը ու Ժերմինի Լա-
սերտիօն:—Անճաւորութիւնների բնատրութիւնը:—Գոնկուրների լեզուն:
Ամփոփումն:

¹) Տես «Մուրճ» № 7—8:

I

Անտարակոյս, զը Գորկուր եղբայրների երկերը այն յեղափոխութիւնը չ'արեցին Ֆրանսիական բոմանի ուղղութեան մէջ, ինչ որ արեց անմահ Ֆլոբերի Տիկին Բովարին: Ընթերցող ժողովուրդը երկար միջոց անուշադիր մնաց դէպի այս վիպասանների անզուգական տաղանդը, ժամանակակիցները չը հասկացան նրանց և նոյն իսկ մեր օրերում զը Գոնկուրների մեծ վիպագրական գործը գուցէ արժանապէս չի գնահատւած:

Այն ինչ հեղինակաւոր կրիտիկոսները վաղուց արդէն բարձրացրել են այս գրողներին Ֆլոբերի և Զոլայի փառքի աստիճանին. այն ինչ սրանց կարծիքով զը Գոնկուր եղբայրները յետագայ նատուրալիստների անմիջական ուսուցիչներն են:

Երկու եղբայրների երկերի բացառիկ նշանակութիւնը արդի նատուրալիստ շկոյաի զարգացման մէջ ակներև անելով հանդերձ, կրիտիկոսները դժարանում են մի որոշ տեղ տալ, այսպէս ասած՝ ընդեզրիվ նրան:

Բալզակը և Ֆլոբերը իրանց անւանական կնիքը դրոշմեցին նատուրալիստ դարոցի շէնքի վրա, այնպէս որ հմուտ աչքը, դիտելով այդ շէնքը, կարող է մատնացոյց անել սրան պատկանող մասերին: Այն ինչ թէ մեր այժմ ուսումնասիրելիք հեղինակների և թէ նրանց յաջորդների մանրակրկիտ աշխատանքի պտուղը երկար ուսումնասիրութիւնից յետոյ միայն նկատելի է լինում: Պատճառը գուցէ պէտք է որոնել այն հանգամանքում, որ Բալզակը և Ֆլոբերը, ռոմանտիսմի ահռելի կառուցածքը տապալելով, նատուրալիսմի շէնքը բարձրացրին, իսկ Գոնկուրները և յետագայ մեծ գրողները միայն քանդակեցին, նրբացրին շէնքի պատերը և կահաւորեցին ու զարդարեցին պալատի ներսը:

Սակայն մեր այս էտիւդների նպատակն է բնորոշել նատուրալիստ մեծ գրողների երկերը, իւրաքանչիւր բոմանիստին իր տեղը որոշել, և ցոյց տալ բոլոր գլխաւոր գործիչների իրար հետ ունեցած կապը: Մեր նպատակն է նոյնպէս, որքան թոյլ են տալիս մեզ այս հետազոտութիւնների ծաւալը և մեր հմուտութիւնը, մատնանիշ անել այն պայմանների վրա, որոնք բնորոշում են մի գրողի գրականական ուղղութիւնը:

II

Բալզակն առաջինն եղաւ, որ Թափ տւեց իր վրայից բոման-տիսմի Թմրութիւնը և սկսեց լուրջ աչքով նայել կեանքի վրա: Նա մեզ տւեց մի երկար շարք «Կեանքի նկարագրեր», որոնք (ինչպէս նա յոյս ունէր) պիտի իսկական կեանքը մոցնէին վէպի մէջ: Մենք տեսանք, ինչ մեծ և նշանաւոր տեղ էր բռնում նրա վէպերում միջավայրի ուսումնասիրութիւնը:

Բայց մեծ Բալզակի ուղեղը չը կարողացաւ բոլորովին հեռու պահել նրան այն յակումներից, որոնք ժամանակակից գրականութեանը մի առանձին գոյն էին տալիս, և ճշգրիտ մնալով միջավայրի նկարագրութեան մէջ, Նատուրալիսմի հայրը զիջեց Թագաւորող գրականական ուղղութեանը, ստեղծելով բացառիկ, վիթխարի, շէքսպիրեան անձնաւորութիւններ:

Ֆլորբերին էր վիճակած մանրացնել (ինչպէս մենք ասել ենք) գործող անձերին, որոնք նրա գրչի տակ զարմանալի ճշտութիւնով երևան են գալիս, իբրև կենդանի, բնական մահկանացուներ, միջին մարդկային յատկութիւններով և հասկանալի հոգեբանական հիւսւածքով:

Սակայն բոմանտիկ մթնոլորտում ապրող Ֆլորբերն էլ զերծ չը մնաց տիրապետող գրականական ուղղութեան ազդեցութիւրից, որը պարզ արտայայտւում է Սալամբո-ի մէջ:

Այսպէս, Բալզակը և Ֆլորբերը ձգտեցին հերոսներին միջավայրին հարմարեցնել, այսինքն մարդուն, իր հոգեբանութիւնով, ենթարկել շրջապատող հանգամանքների ազդեցութեանը, սրանց արդիւնք դարձնել:

Այս նպատակին հասնելու համար, պարզ է որ անհրաժեշտ էր ուսումնասիրել այն շրջավայրը, որի մէջ դրւում էր հերոսը: Եւ այս վիսլասանները շրջավայրը ուղղակի լուսանկարում էին բնականից: Ֆլորբերը իբրև գիտնական է ուսումնասիրում միջնավայրը, աշխատելով ինքը չեզոք մնալ, որպէս զի իր անձնական տրամադրութիւնը տոն չը տայ նկարագրութեանը:

Դը Գոնկուր եղբայրների իղձը, ձգտումները նոյնն էին, ինչ որ նրանց մեծ ուսուցիչներինը, Բալզակի ու Ֆլորբերի:

Դը Գոնկուրները նոյնպէս աշխատեցին մարդուն շրջավայրի պտուղ դարձնել և այս ձգտումը, որը Բալզակին չը յաջողեց և որը Ֆլորբերի Տիկին Բովարիի մէջ իրազործման էր մօտենում, արտայայտուած է երկու եղբայրների բոլոր բովանդակների մէջ:

Միջավայրի նկարագրութեան մէջ դը Գոնկուրները ճշմարիտ որ կատարեալ վարպետներ են և այդ նկարագրութեան պահանջը նրանց մէջ այնչափ անսանձ է, որ երբեմն մոռացնել է տալիս նրանց բովանդի ինտրիգը և ամբողջ գիրքը նւիրուած է կարծես շրջանի ուսումնասիրութեանը:

Սակայն, չը նայելով նկարագրութեան չափազանցութեանը, գործող անձերի հոգեբանութիւնը երբէք չի մոռացուած Ընդհակառակը նկարագրութիւնը մի միջոց է դառնում այդ հոգեբանութիւնը պարզաբանելու և ճշմարիտ որ մի որ և է շրջան, մի որ և է պէշգաժ նկարագրելիս, այս բովանդակները միշտ աչքի առաջ ունեն այն ազդեցութիւնը, որը այդ պէշգաժը գործում է դիտողի վրա:

Այս կէտերը մանրամասն քննադատութեան արժանի են, բայց դը Գոնկուրների զբաղանակն ուղղութիւնը, որի վրա պիտի կանգ առնենք մենք, արդասիք է երկու եղբայրների հոգեբանական առանձնացատկութիւնների:

Էդմոն և Ժիւլ դը Գոնկուրները ամբողջապէս իրանց բովանդակութեան են և ուրեմն, սրանց երկերը հասկանալու համար, կարեւոր է ծանօթանալ նրանց անձնաւորութեան հետ:

III

Էդմոն ու Ժիւլ դը Գոնկուրների անունները այնպէս սերտ կապած են միմեանց հետ, որ թուում է թէ այս երկուսը մի անձնաւորութիւն են կազմում: Եւ, ճշմարիտ, քանի որ Ժիւլը դեռ կենդանի էր, երկուսն էլ միասին էին գրում իրանց բովանդակները, այնպէս որ Էդմոն և Ժիւլ ստորագրած վէպերի մէջ երկուսի տաղանդներն էլ խառնուած են և այսօր անկարելի է ասել, թէ ինչն է պատկանում մէկին և ինչը միւսին:

Դը Գոնկուր եղբայրները նկարիչներ և ժողովածուներ հաւաքողներ էին (կոլեկցիոնիստներ): Կրիտիկոսների նկատմամբ, դը Գոնկուրների այս գեղարւեստասէր հոգին և կոլեկցիոնիստի ճաշակը

մի առանձին գոյն են տալիս նրանց հեղինակութիւններին: Մինչև 1850 թւականը նրանք գեղարւեստով էին պարապել, նրանք ճանապարհորդում էին Իտալիայում, սքանչանալով շքեղ բնութիւնով, ուսումնասիրելով հռոմէական ասլեցնող գեղարւեստը և վերածննդեան դարի (Renaissance) յափշտակող յիշատակները: Պէտք է կարդալ նրանց Տիկին Ժերվէզէն (Madame Gervaisais): Ամբողջ գիրքը նւիրւած է Հռոմի նկարագրութեանը, իր վատիկանով և եկեղեցիներով, իր վիթխարի հնադարեան շէնքերով և հրաշակերտ արկաներով. — հռոմայական և իտալական քաղաքներ, մի խառնուրդ դիւցառանական յիշատակների և քրիստոնէական դասերի գեղարւեստի պտուղների. — Պոմպէյը և Վատիկանը, Ֆորումը ու Պոդոս-Պետրոսի եկեղեցին, Վեներան և Մարտին!!

Թէ որչափ հետաքրքրոււմ են դը Գոնկուրները գեղարւեստներով, ակներև է այն բանից, որ նրանց բոմանների կէտը վերցրած է կամ գեղարւեստաւորների կեանքից կամ բոմանի հիւսւածը մի առիթ է գեղարւեստական նկարագրեր տալու:

IV

Իտալիայի և մասնաւորապէս Հռոմի գեղարւեստական աշխարհի ազդեցութիւնը ահագին է եղել երկու դը Գոնկուրների վրա, նրանց յափշտակելու բնական թուլութիւնը աճում է, նրանք դառնում են վերին աստիճանի դիւրագգաց մարդիկ, որոնց վրա ցաւեցնելու չափ ազդում են առօրեայ երևոյթները:

Եւ, իրօք, վիպասանները իրանք նկատում են այս հիւանդական դիւրագրգռութեան աճումն գեղարւեստի, թատրոնի, երաժշտութեան ազդեցութեան ներքոյ: Յաճախ զանգատում են նրանք, թէ իրանց ներդերը գնալով թուլանում են:

Տիկին Ժերվէզէի բերանով նրանք անտարակոյս իրանց հոգեբանութիւնն են նկարագրում:

«Նրան (Տիկին Ժերվէզէին) հարւածում էր, ասում են դը Գոնկուրները «Տիկին Ժերվէզէն բոմանի մէջ, — տալաւորութիւնների այն նրբացումն, որը առաջ էր եկել Հռոմ գալու օրերից, ինչպէս առաջ էր եկել և զգացողութեան մի առանձին սրութիւն: Նամուածում էր, չը լինի թէ այն ազգերի հոգին որոնք մօտ են արեւին,

աւելի զգայուն է, քան թէ ուրիշ երկրներում բնակողներին: Զը լինի թէ նրանք աւելի ընդունակ են ճաշակել ու յափշտակել հասարակ բնական բաներով: — մի շառաւիղով, մի որ և է գոյնով, մի գեղեցիկ փնջով, սիրուն երկնքով, վերջապէս բնութեան ձրիապէս բաշխած երջանկութեան աղբւրներով: Նրա բոլոր զգայարանները նրբանում էին, դիւրագրգիռ և բանաստեղծական էին դառնում:

«Քանի մարդ մօտ է ուսումնասիրում իրան, նա, փոխանակ ամրապնդելու, աւելի և աւելի զգայուն ու հիւանդոտ է դառնում, ասում են նրանք մի ուրիշ տեղ: Բուրժէի խօսքով, նրանք գրում են Զոլային. «Մի մոռանաք, որ մեր աճող զործը հիմնւած է ներդաշին հիւանդութեան վրա, և այս է նրա առանձնաշատկութիւնը:

«Մի հիւանդութիւն նկարագրելիս, մերն ենք նկարագրում, ասում է Էդմոնը:

Մի ուրիշ գիծ դը Գոնկուրների հոգեբանութիւնից, այդ նրանց առանձին սէրն է դէպի հաւաքածուներ, որոնցով լցրել էին իրանց բնակարանը:

Ահա դը Գոնկուրների հոգեբանութեան այս երկու կողմերը — սէր դէպի գեղարուեստը և սէր դէպի ժողովածուներ, — հասկանալի են դարձնում մեզ նրանց բոմանների երկու առանձնաշատկութիւնները. — հերոսների հիւանդական զգայնութիւնը և ձանձրացնելու չափ մանրակրկիտ նկարագրութիւնները, որոնց մէջ միշտ երևում է պոէտը և նկարիչը:

Կրիտիկոսներին հետեւելով, մենք այս էտիւդի մէջ միշտ աչքի առաջ կ'ունենանք դը Գոնկուրների այս երկու հոգեբանական յատկութիւնները:

V

Իրանց գրականական գործունէութեան սկզբին, դը Գոնկուր եղբայրները նւիրեցին իրանց տաղանդը պատմական հետազոտութիւններին, խրեւով անցեալում, ուսումնասիրելով տասնութերորդ դարի կէսնքը. յետոյ գրեցին մի երկու անշաջող պիեսներ և միայն աւելի ուշ, 1860 թւականին (եթէ չեմ սխալում) նրանց տաղանդը գտնում է վերջապէս իւր ծաւալւելու իսկական ասպարէզը — բոմանը:

Էդմոն և Ժիւլ դը Գոնկուրները միասին գրել են վեց բոման-

ներ, որոնք են. Soeur Philomène, Charles Demailly, Germinie Lacerteux, Renée Mauperin, Manette Salomon և Madame Gervaisais.

Երկու եղբայրների տաղանդների ձուլումն, իւրաքանչիւրի սեփական աճնաւորութեան անհետանումն ընդհանուր գործի մէջ, մի սրտաշարժ երևոյթ է:

Եղմոնը ու ժիւլը, ճշմարիտ որ ձուլած էին իրանց բովանդերի մէջ. նրանց տաղանդների միացումն տուել է մեզ մի շարք գրքեր, որոնց մէջ հոգեկան փոխադարձ ներգործութեան օրէնքին համաձայն՝ երկու անձնաւորութիւնների բարոյական ոյժերը մի ալ երպարում են: Այսպիսի հանգամանքներում, երկար համակեցութեան մէջ, երբ երկու անձնաւորութիւնները մի հոգեկան աշխարհում են ապրում, ուր իւրաքանչիւրի եւր քողարկւում է և, միմեանց լրացնելով, միմեանց բարոյական աշխարհը փոփոխելով, համակեացները տարիների ընթացքում, աննկատելի կերպով, բարոյասլէս և քիչ էլ ֆիզիկապէս, մի անձնաւորութիւն են կազմում:

Նրանց հայեացքները, նրանց ձգտումները, նրանց ամբողջ հոգեբանութիւնը մի զարմանալի նմանութեան են հասնում:

Դը Գոնկուր եղբայրները, մի հոգի և մի ուղեղ դառած, աշխատում էին միասին և իրանց հիանալի բովանդները լոյս ընծայում: Սեղանի երկու ծայրին նստած նրանք նախ գրում էին բովանդի նախապէս որոշած մի մասը, յետոյ ամեն մէկը կարդում էր իւր գրածը և այս երկու էջերը ձուլւում էին ու մէկ կազմում: Այսպէս է ստամում Զոլան, Այսպէս, երկու եղբայրները այն աստիճան ընտելացած էին միմեանց, այնպէս նրանք իրար լրացնում էին, որ երբ կրտսերը, ժիւլը, մեռաւ, Եղմոնը, կարծես, իւր ուղեղի կէսը կորցրեց և երկար ժամանակ չէր կարողանում գրիչ վերցնել:

Եղմոնը նկարագրում է իւր հոգեկան դրութիւնը ժիւլի մահից յետոյ գրած Յամգաննօ եղբայրների վէպի մէջ, որը մի վարպետական հոգեբանական էոիւդէ: Կամգաննօ եղբայրները ցիրկի կլօուններ են. նրանք ղղրլեցնում են Պարիզը իրանց հնարագէտ գիմնաստիկացով: Յիրկի դահլիճը ամեն երեկոյ լիքն է լինում և բրաւօներին վերջ չկայ: Երկու եղբայրների հուշակը գնալով աճում է և ամեն օր նոր խաղեր են հնարում նրանք:

Բայց եղբայրներից փոքրը մի երեկոյ, մի սարսափելի վտանգաւոր խաղի մէջ, ջարդուժ է իւր ոտերը:

Այստեղ սկսուժ է երկու եղբայրների հոգեբանական հոխւղը. երկուսն էլ այժմ անգործութեան մէջ են. կրտսերը անդամալոյծ պառկած, մեծը—ցիրկից հեռացած, որպէսզի եղբօրը խնամի: Սակայն երկուսի մէջ ևս վառ է մնացել սէրը դէպի բեմը, որը նրանց կեանքի միակ նպատակն էր, և որին հոգով նւիրւած էին, և այն միտքը, թէ ուրիշները այժմ նրանց տեղն են անցնում, թէ նրանց անունը կամաց կամաց մոռացութեան է տրւում, հանգիստ չի տալիս նրանց:

Մէկ օր մեծ եղբայրը չի երևում, հիւանդի սիրտը կասկած է ընկնում: Նա անդամալոյծի նման վայր է իջնում սանդուխտներից և չօքէ չօք մօտենում է ամբարի դռան, ուր քաշում էր նրան մի ինչոր ձայն: Մօտենալով դռան, նա յանկարծ կանգ է առնում: Մեծ եղբայրը մի տրապեցիա էր կախել օճորքից ու եղբօրից դաղտուկ գիմնաստիկայով պարապում...

Կրտսերի մահից յետոյ, Էդմոնը շարունակում է գրել նոյն ուղղութիւնով, նոյն ոճով, նոյն ոգով,—կարծես մեռած եղբայրը գերեզմանի միջից շարունակում լինէր աշխատակցել:

VІ

Գոնկուրների բոմանները զարմանալի են ինտրիգայի պարզութիւնով: Այս բոմանիստները վերցնում են յաճախ երկու—երեք, անձնաւորութիւններ, քցում են մի որոշեալ շրջավայրի մէջ, կապելով նրանց մի թեթեւ ինտրիգայով—և սկսում են անխնայաբար քրքրել այդ միջավայրը. նկարագրութիւնը այնպիսի մի ահագին տեղ է բանում բոմանի մէջ, այնպիսի ոգևորութիւնով և սիրով են վերաբերւում նրան հեղինակները, որ մեզ թւում է, թէ այս նկարագրութիւնները տալու համար են ստեղծել հեղինակները իրանց հերոսներին:

Եւ այդ հասկանալի է: Դը Գոնկուրների աչքին մարդը շրջանի սրտուղ է, նա ինքնուրոյնութիւն չունի, նա գերի է շրջապատող հանգամանքների: Բալզակը, Վ. Հիւզօն, Շէքսպիրը, Մօտեղալը բարձրացրել էին մարդուն հերոսների աստիճանը, տալով նրանց

բռնան կրքեր, տոկուն բնաւորութիւն: Յըրբերը ընտրեց հասարակ մահկանացուներ, իսկ դը Գոնկուրներ ըմբանում մարդը աւելի ևս փոքրանում է, կորցնելով իւր եսը: Մի որոշեալ երկրում, մի որոշեալ հագուստի տակ, այս զրոշների կարծիքով, միայն որոշեալ ֆիզիկական և հոգեբանական մարդը կարող էր գոյութիւն ունենալ: Իրանց նպատակ ընտրելով ուսումնասիրել ժամանակակից բարք ու վարքը, երկու եղբայրները հաւաքում էին բազմաթիւ մանր-մունր ֆակտեր այս ինչ շրջանի կենցաղաւարութեան վերաբերմամբ, յետոյ դասաւորում էին նրանց և ուսումնասիրում, մտցնելով այսպիսով կողմնակի ինքնաստների կիրքը գրականութեան մէջ: Եւ այս տաժանկի աշխատանքով հաւաքած կոյտերի մէջ մարդ էլ կարծես մի իր է դառնում և խառնում այն հազար ու մէկ մանրութեան (bagatelle) հետ:

Մարդու բարոյական ես-ը դը Գոնկուրների ձեռին մի խաղալիք է դառնում. նա թիւքում է ամեն բոպէ արտաքին ազդու մանրի առաջ:

Եւ ինչպէս յեղափոխում է հերոսների ամբողջ հոգեբանական հիւսւածքը արտաքին հանգամանքների ազդեցութեան ներքոյ: Որչափ մեծ հոգեգիրութիւն էր հարկաւոր այս պոէտներից որ յանդգնեն արհամարհել մարդու եսը:

Անտարակոյս, այս միջավայրի բռնաբարող ազդեցութեան թէօրիան մի յուսահատեցնող թէօրիա է.—մարդը առանց կամքի, մարդը մակոյկի նման կեանքի ծովի մակերևոյթի վրա, մարդը քամիների դէմ մի փետուր դառած: Այս էր գուցէ նատուրալիստի չափազանցումն, որի դէմ բողոքում են այժմ նոր գրականական հայեացքները:

Ֆրանսիայում հոգեբանական ըմբանը վաղուց արդէն, Ստէնդալից ի վեր դատապարտում է այս հայեացքը մարդու մասին: Նոր—նատուրալիստները, նոր գրականական հոգեբանները, վերջապէս նորագոյն դեկադանների (décadents) շկոյան պիտի խլէին մարդուն այս ստրկութիւնից և մի համեմատաբար անսասան պատւանդանի վրա կանգնեցնէին:

Այս խնդրի ուսումնասիրութիւնը կարող էր մի գեղեցիկ էջ կազմել մեր դարավերջի հոգեբանական հայեացքների պատմութեան մէջ:

V II

Սակայն մեղադրել դը Գոնկուրներին այս չափազանցութեան մէջ ներելի է միայն նրան, ով լաւ չի ըմբռնել նրանց գործի ոգին։ Այստեղ մեզ պէտք է դալիս վերեւ առաջ բերած տեղեկութիւնները դը Գոնկուրների դիւրազդաց բնաւորութեան մասին։ Անդադար շըրջապատող իրերի ու երեւոյթների ազդեցութեան ներքոյ, անդադար չուզած ու չափշտակած, նրանք չէին կարող իրանց բոմանների հերոսներին այս ազդեցութիւններից անկախ դուրս բերել։ Նրանց կարծիքով, մարդ չի կարող չը սքանչանալ մի արձանի, մի սիրուն շէնքի, մի գեղեցիկ աղջկայ տեսքով։ Նրանց հերոսները չունեն կամք, զուրկ են այն դիմադրական ոյժից, որը հոգեբանութեան մէջ արգելաօյժ է անւանւում և որի շնորհով մենք ընդունակ ենք զսպել մեր զղացմունքները։ Եւ քանի որ շըջափայրի ազդեցութիւնը մարդու վրա այսչափ զօրեղ է, հերոսի կենցաղավարութեան ձեւը, նրա արտաքինը յայտնի հոգեբանութեան արտայայտիչ են։ Այս ինչ տան մէջ ապրող, կամ այս ինչ վարտիկ հազնող մարդը անպատճառ այս ինչ հոգեկան յատկութիւններ պիտի ունենայ։ Բայց այդ բաւական չէ։ Եթէ մի օրոշեալ շըջանում օրոշեալ ազդեցութիւնների տակ ապրած մարդը մի ուրիշ շըջան և ուրիշ ազդեցութիւնների տակ ընկնի, նրա հոգեբանական աշխարհը պիտի հիմնօրէն փոխւի։ Ահա թէօրիան։

Տիկին Ժերվէզէն մի թերահաւատ կին է, բախտը գցում է նրան Հռոմ, կաթոլիկութեան այս հնոցը, որտեղ նա շարունակ տաճարների, եկեղեցական ծիսակատարութիւնների ազդեցութեան ներքոյ է գտնւում, անդադար շնչում է կաթոլիկ կղերականութեան արբեցնող օդը։ Եւ կամաց – կամաց այդ ազատամիտ կինը, անդադար հիպնոսւած, անդադար ներշնչման ներքոյ, տեսնում է, որ իր այսօրան տարի սնուցած գաղափարները մի առ մի ցրւում են ու ինքը անկարողէ դիմադրել, անկարող է պաշտպանել իր հայեացքների փլատակումից։ Տիկին Ժերվէզէն վերջ ի վերջոյ չաղթւած՝ հաւատացող է դառնում այն աստիճան, որ Հռոմի պապի ընդունարանի շէմքին աւանդում է հոգին։

Անկասկած, Տիկին Ժերվէզէն շըջափայրի ազդեցութեան ամենաբարդ արտայայտութիւնն է։ Գոնկուրները այս բոմանի մէջ իրանց

թէօրիան են պաշտպանում և այս անհաւատ կնոջը հաւատացնել տալու համար հարկ եղաւ մի ամբողջ գիրք նկարագրութիւն տալ:

VIII

Գանկուրների բոմաններում շրջավայրը չոր ու ցամաք բառերով չի նկարագրուում: Զգայուն նկարիչների ձեռին գրելը խսկապէս մի վրձին է դառնում: Մանօթ գոյների խաղերին ու կոնտրաստներին, որովհետեւ նրանք նկարիչներ էին, այս հուշակաւոր գրողները շրջավայրին մի առանձին բանաստեղծական ոգի էին ներշնչում: Նրանց նկարագրած իրերը կենդանանում էին մարդու առաջին, ինչպէս ասում է Զոլան: Եւ, ճշմարիտ որ, ընթերցողը տեսնում, շօշափում, հոտոտում, ճաշակում է նրանց նկարագրած առարկաները: Նա առնում է ծաղիկների բուրմունքը, զգում է արևի ճառագայթների ջերմութիւնը:

Եւս նստած էր մէջքը դէպի ձմեռան արևի այս գթառատ ճառագայթները, որոնք կարծես մեղքանում են խեղճների մրսելու վրա: Պէտք է կարդալ նրանց երկար նկարագրութիւնները, որոնք մէկ մէկ հրաշալի ձիթանկարներ են: Մարդ յափշտակում է, երբևէ մղում է, ընկնելով նկարագրութեան կախարդանքի մէջ:

Նրանք իրանք ևս գեղարւեստի մէջ որոնում էին ոգի, պահանջում էին, որ նկարը խօսէ նրանց սրտին, ինչպէս ասում են Ֆրանսիացիք:

Մանեո Սալոմոն բոմանում նկարագրում է Վորիոլիս-ի նկարած պատկերը: Անտարակոյս այս նկարագրութեան մէջ հեղինակները բացատրում են իրանց գեղարւեստի վրա կազմած գաղափարը: Այս պատկերը ներկայացնում էր մի ծերունի ու մի ջահել աղջիկ մի սիրոյ առաւօտ:

Եւ մատաղահաս աղջիկ մերկ անկողնու եզրին, նրա վրա կռացած է, ցանկութեան թւերը պարզած, ծերունու տրփանքը: Մի կողմից լոյս, մարմնի առաւօտ, կազմածքի առաջին անմեղութիւն իր սպիտակ չքնաղութիւնով, կիսածաղկած կուրծք, վարդագոյն ծնկներ, որոնք կարծես նոր էին չօքել վարդերի վրա, շաքուճի կուսական արշալոյսից, կանացի այն սքանչելի պատանեկութիւններից մէկը, որը կարծես ստեղծել էր Աստուծ, հաւաքելով

բոլոր գեղեցկութիւնները և բոլոր անբիծութիւնները, որպէս զի միացնէ նրան մի ուրիշ պատանեկութեան հետ: Միւս կողմից, երեւակայեցէք ձեզ տգեղութիւն, տգեղութիւն բարոյական, տգեղութիւն ստակի, տգեղութիւն ստոր տենչանքների և զգուշի հետքերի, կնճռած, ջաղջախած, զաղրելի տգեղութիւն.—այն, ինչոր միլլիօնները դրոշմում են ծերութեան դէմքի վրա, ինչ որ մեր ժամանակի ֆիզիոլոգիական կարիկատուրը այդպէս լաւ ըմբռնել է ու վրձինի ոյժով բարձրացրել է մինչև մեծութիւն, համարեա մինչև սարսափելի Մարդ տեսնում էր այդ ծերունու մէջ անառակութիւն, ծերութեան հասակի պոռնկութիւն, զգացմունքների վախճանի կատաղի ախորժակները, ճաշակ դէպի այնպիսի սէր, որը դատարան է տանում;— ելեքտրիսումն ծերունու տարփանքի, արնալից աչքեր արուանունքի տակ, անատամ ու թաց բերանի կիսարացումն, սարսափելի ու ալլանդակ մերկութեան կտորներ: (Manette Salomon):

Ամեն ինչ կենդանանում է այս վարպետների վրձինի տակ, ամենահասարակ նկարագրութեան մէջ երևում է նկարիչը և բանաստեղծը: Միմիայն Գոնկուրների զօրեղ վրձինը կարող էր մեզ այս սատիճան վարպետօրէն նկարել այնպիսի մի անհետաքրքրական բան, ինչպէս է կոխրտած մի ճանապարհ:

Նկարագրում է Պարիզից Վենսէնի անտառը տանող ուղին:

Նեղ ուղիներ, —կոխրտած, կարծրացրած, խաղիւղած, ոտի հետքերով ծածկած գետնի ժապավէններ, —խաչխչում էին ամէն ուղղութիւնով: Այս մանր ոտուղիներից ազատ մնացած գետնի կտորները տեղ տեղ ծածկւած էին կանաչով, բայց մի ջարդած, չորացած, դեղնած ու մեռած և ախուռի յատակի յարդի պէս գետին փռւած կանաչով, որի յարդագոյն ձողերը (brin) ամէն կողմից փաթաթւում էին մացառի հետ, եղիճի տախտկալի կանաչութեան մէջ... Մտերը անջրպետում էին միմեանցից, ծռմռած և նիհարած, —մանր կնճնիներ (ormes) իրանց գորշագոյն կոճղերով, որոնք աղտոտում էին դեղին բորոտութիւնով, մարդի հասակի բարձրութեան ճիւղահատած, հիւանդոտ, լերթուրից կարտած կաղնիներ, որոնց տերևներից միայն ներդերն էին մնացել: Գետնի կանաչը ողորմելի, տկար ու թափանցիկ, օդի միջի տերեւականաչը բոլորովին բարակացած, վատաոցժ, ճխմրտած, ալրւած այն աստիճան, որ

հազիւ կանաչ բծեր էր զցում երկնքի յստակութեան վրայ: Մի ողորմելի և նիհար բուսականութիւն, որը ոտի տակ է տւած ու ալլ ևս չի շնչում: Պարիզի շրջականների տխրեցնող կանաչ: Այստեղ, կարծես, բնութիւնը քարուղիի միջից էր դուրս գալիս: Ոչ թռչունի երգ տերևների մէջ, ոչ մի միջատ զետնի երեսին, սալերի ձայնը խլացնում էր թռչուններին, երգիոնները (orgue) լռեցնում էին լռութիւնը և անտառի սառսուռը, փողոցը երգելով անցնում էր այստեղով:

Սա առաջ եմ բերում այս երկու պատկերները առանց ընտրողութեան: Գոնկուրների գրքերը լիքն են այնպիսի նկարներով, որոնց երբեմն անկարելի է հայերէն թարգմանել: Սա աշխատել եմ համարեա բառացի թարգմանել, պահպանելով (որքան կարելի է) բառերի իմաստը և այդ արել եմ Գոնկուրների զօրեղ, ինքնուրույն եզական ոճին նմուշ տալու համար: Գոնկուրների այս զօրեղ գրիչը, նրանց նկարագրողութիւնների կատարելութիւնը, միանգամայն ավերում են ընթերցողի ամբողջ հոգեկան աշխարհը: Մարդ զգացւում է, յուզւում, ինչպէս մի հրաշալի պատկերի առաջ և բառերի մեթոդիայով գուրգուրւած՝ յափշտակւում է հոգով և յանկարծ նրա հոգեկան աշխարհը լցւում է բուռն զգացողութիւնով:

IX

Իր գործող անձերին Գոնկուրները վերցրեցին սկզբում հասարակ դասից. Ժերմինի Լասերտիօ վէպի առաջաբանում նրանք բացատրում են իրանց նպատակը:

«Միթէ, մտածում էինք մենք, ասում են նրանք, հիդինակի ու ընթերցողի համար մեր ժամանակի հաւասարութեան մէջ, դեռ կարող են գոյութիւն ունենալ այնպիսի դասակարգեր, որոնք կարող են անարժան լինել ուսումնասիրելու համար: Միթէ այսպիսի մի երկրում, որտեղ օրէնքով ալլ ևս գոյութիւն չունին ոչ դասակարգեր, ոչ ազնւականներ, ստորների ու խեղճերի անբախտութիւնները չը պէտք է հետաքրքրեն, չը պէտք է յուզեն մեզ ու շարժեն մեր կարեկցութիւնը նոյն չափով, ինչ չափով որ այդ անում են հարուստների և մեծերի անբախտութիւնները: Մի խօսքով, մենք կամեցանք իմանալ, թէ ներքեւում թափած արտասունքները

լին կարող արդեօք մեզ լացացնել, ինչպէս լացացնում են մեզ վերեւից թափածները:

Այս մտքերը մեզ վստահութիւն տւեցին զբիւ մեր նսեմ բոմանը «Քոյր Ֆիլոմենը» 1861 թ.—նրանք մեզ հրատարակել են տալիս այսօր ժերմինի Լասերտիօն» (1864 թ.):

Այսպէս, Գոնկարները իրանց գրականային ասպարէզի սկզբին ուսումնասիրում էին ստորին հասարակութիւնը:

Քոյր Ֆելոմէնը մի զթուլթեան քոյր է, որ նւիրել է իր անձը հիւանդանոցում հիւանդներին խնամելու սուրբ դործին, բայց խեղճ աղջկան վիճակած չէր անդորրութեան մէջ թաղել իր մարմինը և նա սիրահարւում է հիւանդանոց յաճախող մի բժշկական ուսանողի վրա: Այս ամբողջ գիրքը նւիրւած է հիւանդանոցի նկարագրութեանը:

Ժերմինի Լասերտիօն մի համարեա տղեղ աղջիկ է, որին բազում զցում է Պարիզ 15 տարեկան հասակում: Քոյրերից տնայաշտպան, նա ենթարկւում է մի օր մի հասակաւոր մարդի բռնաբարութեան և այնուհետև սկսում է զգւանք զգալ դէպի տղամարդը: Տիկին դը Վարանդեօլի մօտ աղախին ու խոհարարուհի է, այստեղ նա սիրահարւում է մի իրանից փոքր պատանու վրա, զոհում է նրան իր անձը, իր ետ դցած գումարը, պարտքեր է անում և այն աստիճան ինքնամոռացութեան է հասնում, որ մի օր մի ոսկի է զողանում իր բարերարուհուց: Յետոյ, երբ, համարեա պառւած ու բոլորովին սնանկացած, նա մերժւում է իր սիրականից, նա իրան ուրիշի է նւիրում և, աւելի ու աւելի ցած ընկնելով, վերջ ի վերջոյ մեռնում է հիւանդանոցում, թողնելով իր զառամած բարերարուհուն պարտատէրների ձեռքը:

Կարծեմ, Գոնկոլերներից առաջ ոչ ոք չէր վստահացել մի ամբողջ գիրք նւիրել մի աղախնու, կամ մի զթուլթեան քրոջ: Այսպիսի սխալները անարժան էին համարւում բոմանտիկ գրողներին ու նոյն իսկ Բալզակին:

Թէև բոմանտիկ վէպը միշտ չէր խորշում հասարակ դասերից վերցնել իր գործող անձերին, բայց նրանց, ինչպէս և Բալզակի, ստեղծած անձնաւորութիւնները կատարեալ հոգեբանական տիպեր են, բուռն ու անսանձ կրքերով, որոնց վրա ազդեցութիւն չունին,

կամ շատ քիչ են ազդում շրջապատող հանգամանքները և սորանով միանգամայն տարբերում են Գոնկուրների ստեղծած անձնաւորութիւններէց:

X

Գոնկուրները Ֆլորերի նման հոռետեսներ են (պեսսիմիստներ). նրանց ստեղծած անձնաւորութիւնները նոյն *raté*-ներն են, որոնց իդէալը անհասնելի է մնում միշտ:

Մենք չենք ուզում երկար կանգ առնել Գոնկուրների այս ուղղութեան վրա:

Քոյր Ֆելուէնի, Րընէ Մօպրէէնի կեանքը մի երկար հոգեւարք է, Ժերմինի Լասերտեօն իր ամբողջ կեանքը սէր է որոնում ու չի գտնում:

Կարիօլիսը Վանէտ Սալոմոնիւ մէջ իր նկարչական իդէալին չի մօտենում երբէք և կամաց կամաց իր սիրուհու սպանիչ ազդեցութեան ներքոյ կորցնում է իր տաղանդը և նսեմանում է մինչև բանւոր նկարչի աստիճանը: Եւ բոլոր հերոսները վերին աստիճանի յափշտակող անձնաւորութիւններ են: Սրանց դժգոհութիւնը կեանքից յառաջանում է աշխարհիս իրերի անհաստատութիւնից: Քանի որ իրերը փոխւում են, և քանի որ հերոսների հոգեկան դրութիւնն էլ փոփոխւում է իրերի հետ, — հասկանալի է բախտի անհաստատութիւնը: Այսպէս, իւրաքանչիւր յեղափոխութիւն կեանքի մէջ մի մասն խլում է դործող անձերի տոկունութիւնից, իսկ այսպիսի յեղափոխութիւնների կրկնելը միանգամայն յուսահատութեան և վրատման է հասցնում:

Գոնկուրների ստեղծած հերոսները, տարբեր ազդեցութիւնների ներքոյ, թէև կորցնում են ոյժը և տոկունութիւնը, սակայն բոլորովին չեն մոռանում իրանց կրքերը, որոնք երբեմն բղխում են իբրև երկար արգելւած մի շառուան:

Այս կէտը աւելի զարգացած է Էդմոն Գոնկուրի ըմաններում, օր. *Եղբայր Յամբանօ* և *Լ. Faustin* վէպերում:

Այս վերջին ըմանում մի սարսափելի տեսարան կայ, որը մի բուռն կրքի արտաբայտութեան օրինակ է:

Ժիւլիէտ Ֆոստէն մի հուշակաւոր տրագիկուհի է: Նա թողնում

է բեմը ու գնում է Խալիա իր հարուստ սիրականի հետ ապրելու, բայց երբէք չի մոռանում թատրոնը, որտեղ նա թագաւորում էր: Ուիլլիամը, նրա սիրականը, հիւանդանում է և ընկնում հոգեւորքի մէջ և նրա դէմքի դժագրութիւնները ծռմուռում են տանջանքից: Ժիւլէտը կռանում է նրա վրա ու սկսում է ընդօրինակել մեռնողի դէմքի մկաններին ցնցումները!...

Զօլան աւելի խոր պիտի մշակէր գեղարւեստական կրքի տոկունութիւնը և իր l'Oeuvre բոմանի մէջ դուրս բերէր մի նկարչի, որը իր միակ որդու դիակը տեսնելիս վազում է իր արհեստանոցը և, աչքերը չոր, մոռանալով ամեն ինչ, սկսում է նկարել դիակը, ինչպէս մի գեղեցիկ պէյզաժ:

XI

Գոնկուր եղբայրների լեզուն կրում է նոյն զգայնութեան կնիքը: Դիւրագգաց հողին վերացական լեզուով է խօսում: Այս գրողների Ֆրազի կազմութիւնը, բառերի դասաւորութիւնը, ածականների ու գոյականների կցորդման եղանակը մի որոշեալ կնիք են դնում նրանց լեզուի վրա: Ոչ ոք, բացի Ստենդալից, չէր մշակել այն աստիճան հոգեբանական լեզուն, ինչքան Գոնկուրները: Դժար է բառերով բնորոշել այդ լեզուն, որի առանձնաչափութիւնների մասին մի մօտաւոր գաղափար կարող են տալ մեր վերեւ առաջ բերած երկու հառաւածները: Ժամանակակիցները սկզբում խորշում էին այդ օտարոտի լեզուից, բայց կամաց կամաց, երբ ըմբռնեցին նրա մեղդիան և դարձաճքների իմաստի նրբութիւնը, իրանք էլ սկսեցին նոյն լեզուով գրել: Դոդէն, Գիւյի դը Մոպասանը, Զօլան, Ֆեռյէն, Բուրժէն ու հոգեբանները աւելի ևս պիտի ճոխացնէին Ֆրանսիական բոմանի լեզուն...

XII

Ահա Գոնկուրների պատկառելի զործը:

Բարձրացնել աւելի ևս (քան թէ արել էին Բալզակը ու Ֆլոբերը) միջավայրի ազդեցութիւնը մարդու վրա, պահանջել, որ մարդ կռանայ արտաքին աշխարհի պահանջների առաջ ու կռանայ իր ամբողջ հոգեբանութիւնով: Զափազանցութիւն, այո՛! Բայց չափա-

զանցութիւն մի անվիճելի ճշմարտութեան: Այո, մարդը իր ծնունդանցութիւնն օրից մինչև իր կեանքի վերջին օրը ենթարկւում է ներշնչման թէ շրջապատող անձերի և թէ շրջապատող իրերի կողմից: Այո, առանց այդ անդադար ներշնչումների, մարդու ուղեղը, նրա զգացողութիւնը, և հետևաբար նրա զգացմունքները ու նրա խելքը չէին կարող զարգանալ: Այո, մարդկային ամբողջ գոյութիւնը մի շարք հիպնոսումներ են, որոնցից իւրաքանչիւրը իր անջնջելի կնիքը դրոշմում է մեր ներդային լմբռնողութեան վրա:

Ուկաչն Գոնկուրների այս հայեացքների մէջ չափազանցութիւն կար: Հեղինակների հիւանդական դիւրազգայութիւնն էր այդ չափազանցման պատճառը: Միւս կողմից էլ բանաստեղծը ու նկարիչը պէտք է ներդային արարածներ լինեն, որովհետև զգացմունքների վրա պէտք է ներդային արարածներ լինեն, որովհետև զգացմունքների միակողմանի արտասովոր զարգացումն մի հիւանդական երևոյթ է:

Եւ ի որ և գրւածքին մեղմութիւն և մաղձութիւն տալու համար, մարդու արտի ու հոգու միջից արտասովոր ու գեղեցիկ ֆանտազիաներ բղխեցնելու համար, արտիստը պիտի մի ինչ որ հիւանդական ոգի ունենայ: (Պօլ Բուրժէ):

Այս հիւանդական ոգին էր, որ տւեց մեզ մի շարք հրաշալի բոմաններ:

Դո Գոնկուրները բոմանի դադափարը գիտութեան զազափարին խառնեցին: Բոմանը նրանց աչքին գրականական մի ձև է, որի միջոցով հեղինակը գիտական ճիշտ տեղեկութիւններ պիտի արծարծի թէ շրջավայրի և թէ մարդու մասին: Խնորհիզան նրանց հասկացողութիւնով մի թեզան է, մի կանաւ է, որի վրա պիտի հիւսւի միջավայրի նկարագիրը: Բոմանը—պատմութիւն է, ասում է Էյմոնը: Այսպիսով նրանք պատկանում են այն դպրոցին, որը մարդին ընդունում է, իբրև արդիւնք զկլիմայի, հողի և շրջապատող հանգամանքների: Հետևաբար պէտք է գիտականօրէն ուսումնասիրել այս անհրաժեշտ գիտելիքները:

Այս բոմանիստների տւած իւրաքանչիւր պատկերը այս ինչ հերոսի հոգեկան պրութեան համապատասխան ոգին է ստանում: Ուրիշ խօսքերով, գործող անձի հոգեկան դրութիւնը արգասիք է շրջապատող միջավայրի, եթէ կարելի է այսպէս ասել, ընդհանուր տրամադրութեանը: Գոնէ հեղինակները կը ցանկային, որ այսպէս լինէր:

Գործող անձերի այս չափազանցրած փոքրացումն և նւազելն լոգիկական հետեւանք է նկարարագրութեան այն սխտեմին, որը մեծացրել է միջավայրի նշանակութիւնը:

Դը Գոնկուր եղբայրները, ըստ իրանց զգայնութեան, աւելի տրամագրւած էին ռոմանտիկ ուղղութեան հետեւելու Սակայն, բարեբախտաբար, նրանց նկարչական և հաւաքչական կիրքը քցեցին նրանց նատուրալիստի գիրկը:

Էդմոն ու Ժիւլ զը Գոնկուրները անունները պիտի պարծանքով չիշւեն նատուրալիստ ռոմանի փառաւոր պատմութեան մէջ: Առանց այս մեծ գրողների ջօրեղ տաղանդին՝ Ֆրանսիական նատուրալիստ ռոմանը այս անխելի ճոխութեան հասած չէր լինի այսօր: